

Ook dit is Dokkum

*Over het Leesgezelschap
Ledige Uren Nuttig Besteed*

door

S. E. WENDELAAR BONGA

Ook dit is Dokkum.

Over het Leesgezelschap: Ledige Uren Nuttig Besteed.

Toen op 4 november 1780 Jan Willem Crane zijn ambt als rector aan het gymnasium te Dokkum aanvaardde vond hij hier een beschaafd en ambitueus gezelschap van voor-aanstaande burgers, waar Crane zich al spoedig bij aansloot. Het was een zeer selekt gezelschap van liefhebbers tot vrij onderzoek van letteren en schone kunsten. „Aan zoodanigen had Dokkum geen gebrek”, schreef mr. A. Telling in „De Vrije Fries van 1856 deel 7. De nieuwe rector werd spoedig lid van de kring van muziekliefhebbers n.l. van het gezelschap: *Musica laborum dulca lenimen*, welke zinspreuk betekent: De muziek is de zoete verzachtster van de arbeid (of lasten). In deze kring was Crane spoedig een gaarne en zeer gezien medelid. Hier leerde hij een intelligente jongeman kennen, waarvan Crane zelf schrijft: „een mensch van een edel hart, een beminnaar van de schone wetenschappen, een lezer en beminnaar van de Fransche literatuur”, n.l. de jongeheer Taco Schonegevel. Deze werd naderhand Crane zijn intieme vriend. De vader van Taco was eveneens een zeer achtingwaardig man, terwijl Crane, behalve met de twee heren Schonegevel, ook vriendschap sloot met de Remonstrantse predikanten Martinus Stuart en C. W. Westerbaan.

Als ik wel ben ingelicht woonde de familie Schonegevel op de Diepswal in het huis „met de fraaie gevel en de hoge stoep”, ongetwijfeld dus het huis waar nu de koopman en wethouder P. O. Brouwer woont. De hoge stoep is nu nog aanwezig, de schone gevel is afgebroken en in een latere bouwstijl opgetrokken. De familienaam Schonegevel is vermoedelijk afkomstig van dit oude huis. De Schonegevels waren fabrikanten n.l. Zeepsieders en azijnbrouwers. De fabriek stond in de Stroobossersteeg, van ouds de Valksteeg genoemd, naar hun brouwerij „De Valk”.

De oude heer Schonegevel was in 1780 het middelpunt van een kring van beminnaars van geschied- en zedekundige wetenschappen. In deze kring, die dus bestond naast het muziekgezelschap werden de beste werken in genoemde vakken verschenen gemeenschappelijk gelezen en vervolgens besproken. De Crane en de jonge Taco Schonegevel behoorden hier ook toe, eveneens Thijs Feenstra.

Over deze kring straks nog iets meer. In 1802 is de oude heer Herke Schonegevel overleden. Toen was Crane al niet meer in Dokkum. Hij was n.l. na 8-jarig verblijf aan de Latijnse school van 1780-1788 benoemd tot professor aan de Hogeschool te Franeker, hoewel hij toen nog geen academische graad had verworven. In februari 1789 heeft hij het professoraat aanvaard en is al spoedig tot Doctor honoris Causa bevorderd. Uit een brief van prof. Crane aan zijn vriend Taco Schonegevel in 1802 citeer ik het volgende: „Die edele denkwijze, die regt kalme bedaardheid van geest, welke door niets beneveld, zijne doordrin-

gende schrandere het onbelemmerd vermogen verzekerde van altijd de zaken in hare ware gedaante en betrekkingen te zien, zich niet overijde, en met waardigheid het beste wist te kiezen; die zichtbare zielerust, die op ongeveer de godsvrucht en deugdsbewustheid rustede; die lieve goedwilligheid om elk te helpen, elk te raden, elk goed te doen, die niemand uitsloot; die nederigheid, die, als zijner eigene grootheid onbewust, zijn eigene kleine gebreken gulhartig openlegde; dat stille, eenvoudige, kunsteloze, hetgeen al zijn doen kenmerkte, en in elk bevoegd oog eene verhevene waarde gaf, doch mijne pen kan alle die edele trekken niet schetsen, welke in eene zachte smelting vereenigd, mij het beeld voor stellen van dezen wijzen en deugdzaam christen."

Zo schreef prof. Crane in zijn deelnemend bericht bij het overlijden van zijn oude vriend Herke Schonegevel. Taal, stijl, zinsbouw herinneren aan de 18de eeuw. Breedsprakig en gezwollen.

De geest is die van de maatschappij tot Nut van het Algemeen, de brief ademt een remonstrantse inslag. Wat niemand zal verwonderen als hij weet dat in de genoemde kunstzinnige gezelschappen de vooraanstaande Remonstranten en Doopsgezinden in Dokkum de toonaangevende leden waren, die bij de bestaande vaderlandse kerk en de stadsambten geen boodschap hadden en vaak meer geduld, dan gul onthaald werden. Beste, brave burgers van de stad, maar vanwege hun godsdienstige inzichten niet benoembaar in de stedelijke betrekkingen althans niet tot 1795, toen de grote omkeer kwam en de Bataafse republiek haar intree deed.

De leden van 't kunstzinnige gezelschap zijn alle Vrijzinnig. Dat blijft ook zo de gehele 19de eeuw door Het is mij bij mijn onderzoek niet gebleken, dat ook maar éénmaal een lid van de orthodoxe of rechtzinnige richting tot Besturend lid benoemd is. Politiek gesproken zijn de mannen na 1815 Liberaal, het Gezelschap ademt natuurlijk ook een Liberale geest. Allemaal mensen van aanzien, vooraanstaande leden van de burgerij van Dokkum. Wat hun maatschappelijke en sociaal-ekonomische positie betreft zou men kunnen zeggen burgerlijke élite. De latere kring van medelezers zal ongetwijfeld een enigszins ander beeld vertoond hebben deels gerecruteerd uit een eenvoudiger, lager aangeslagen levensmilieu. De élitekring waren strijders voor een gematigde verwezenlijking van de revolutiebegrippen, die in Staatsinstellingen de uitersten vermeden en tot middelen van geweld zeer zelden de toevlucht namen. Hun doel was persoonlijke vrijheid, heerschappij van den middenstand en een parlementaire regering. Vaak uiterst verdraagzaam behalve tegenover de Orthodoxen.

Over de werkzaamheden van het muzikologisch gezelschap *Musica laborum dulce lenimen* heb ik niets kunnen vinden, ook niet over de tijdduur van zijn bestaan. Daar-tegenover is van het literair zedekundig verband iets meer bewaard gebleven. Het juiste jaar van oprichting heb ik niet kunnen uitvinden, maar als ik het jaar 1780 noem zal ik wel niet ver mis zijn. Het kan enkele jaren eerder maar ook wel een paar jaar later geweest zijn. Om de persoon

en het lid Thijs Feenstra heen wil ik nu enkele resultaten van mijn onderzoek mededelen.

Thijs Feenstra is in 1765 te Franeker geboren. Op 18-jarige leeftijd, dus in 1783 vestigde hij zich in Dokkum als koopman en touwslager. Hij was een zeer begaafd man, die buiten zijn ambacht van touwslager nog meerdere ambities had, n.l. voor leren en wetenschappen.

In de jaren om 1780 heen toen er grote economische voor-
spoed in Friesland heerste, werd op veel plaatsen de drang tot meerdere belesenheid en ontwikkeling aangekweekt. In de steden en grote dorpen vormden zich gezelschappen of kransen. Ongetwijfeld kan men ze patriottische socië-
teiten of gezelschappen noemen, in wier midden ook veel politieke gesprekken gevoerd werden. Er heerste trots de grote stoffelijke welvaart, onder de toonaangevende standen een toenemende ontevredenheid over de politieke toestand in Friesland. De omstandigheden drongen langzaam maar zeker naar een omwenteling. Uit de vaderlandse historie blijkt, dat deze haar eerste beslag heeft gekregen in 1795, met behulp van Franse troepen. In 1780 waren van die vrijheidsdrang ook al symptomen te bespeuren. Behalve een groeiende revolutionaire gezindheid kenmerkten deze gezelschappen zich ook wel door een godsdienstige belangstelling, die vooral gericht was op de ethyk, op het Christelijk leven in dagelijkse handel en wandel, meer dan op de kerkelijke leerstellingen.

☆☆☆

In Dokkum ontstond ook, min of meer in genoemde trant, een organisatievorm, in de literatuur bekend met deze namen *Zondagmiddag Gezelschap* of ook *Dokkumer Krans*. De eerste naam is de oudste en de meest „officiële”. Op initiatief van de familie Schonegevel, de vader Herke en de zoon Tako richtten enkele bekwaame en „smaakvolle” mannen beziel met een theologische belangstelling en voorvechters van den vooruitgang, zoals de heer W. Eekhoff ze noemt een gezelschap op, dat zich ten doel stelde op zondagmiddagen een onderlinge cursus te houden ten behoeve van een geestelijke ontwikkeling met uitwisseling van gedachten over de brandende vraagstukken van den nieuwen tijd. Ze waren deels lid van de Remonstrante Gemeente, gesteund door enkele Doopsgezinden, beide in het overwegende Nederduitse Dokkum slechts kleine gemeenten, en naar de trant van de 18de eeuw zonder enige staatkundige rechten en invloed. Want kerk en Staat, dus ook Kerk en Gemeentebestuur waren zeer nauw verbonden. Eigen predikanten mochten deze kleine, door de magistraat maar vooral door de Staten van Friesland maar moeilijk gedulde groepen niet hebben. Haar voorgangers waren dan ook altijd proponenten, kandidaten tot de Heilige dienst, die bij wijze van vergunning in Dokkum de leiding in de kleine gemeenten mochten uitoefenen en dan meestal voor een bepaalde periode, zodat deze gemeenten vaak van voorgangers wisselden. Ze werden in Amsterdam opgeleid en gingen dan naar Dokkum om deze gemeenten te dienen, zich in het ambt te oefenen en een beter beroep af te wachten. Proponenten bij de Remonstranten zijn o.a. geweest M. Stuart, C. W. Westerbaan, F. van Teutem en bij de Doopsgezinden R. Koopmans en M.

Siegenbeek. Uit deze jongemannenkampen later beroemde predikanten voort en soms hoogleraren, zoals Siegenbeek die in 1797 afscheid van Dokkum nam en als professor naar Leiden ging. Bekend is de Siegenbeekse schrijfwijze van de Nederlandse taal.

Tot dit Zondagmiddaggezelschap behoorden ook de rector van de Latijnse school, die eveneens in Dokkum hun proefjaren doorbrachten, zoals J. A. Nodell (later prof. te Franeker), R. van Ommeren, J. W. de Crane (later ook prof. te Franeker), B. Slothouwer, E. Epkema en P. Hofman Peerlkamp. Ik noem deze namen om de lezer te informeren omtrent de „geleerde” stand van het Zondagmiddag Gezelschap.

De leden van het Gezelschap ook wel Dokkumer Krans genoemd gingen beurtelings bij een der proponenten ter kerk, de ene zondagmorgen dus bij de Remonstrantse, de volgende bij de Doopsgezinde predikant. Men ziet dus, dat er toenmaals een nauw verband tussen deze twee kerkelijke groepen bestond, een betrekking van verwantschap, die in mei 1798 leidde tot een vereniging van beide tot de „Vereenigde Doopsgezinde en Remonstrantse Gemeente te Dokkum, genoemd de Christelijke”. Uit het Contract schrijf ik de artikelen 2 en 3 over:

2. Het hoofddoel der Gemeente moet zijn aansporing en bevordering van deugdbetrachting op redelijke overtuiging.
3. Ten dien opzichte zal de Heilige Schrift de eenige regel zijn voor het geloof en leven van de leden dezer Gemeente.

☆☆☆

De leden van het Zondagmiddaggezelschap gingen dan beurtelings bij een der predikanten ter kerk. En wel in de morgendiensten. Des middags van dezelfde zondag kwamen de leden op de thee bijeen in de woning van één hunner. Het doel was allereerst de gehoorde preek te bespreken in het bijzijn van de jeugdige leraren. Allerlei opmerkingen werden dan gemaakt: lof en kritiek. De nog onervaren predikanten konden dan hier hun winst mee doen of ook nadere uitleg van eigen gevoel en bedoelen naar voren brengen. Deze vriendschappelijke kritiek in dit wetenschappelijk milieu ondervond veel waardering en meerdere, later gevestigde en gevierde predikanten, hebben in brieven hun dank en waardering uitgesproken over de vorming die ze als jongemannen in Dokkum mochten verwerven.

Na de preekbespreking, na de pauze zal ik maar zeggen, begon het tweede deel van de werkzaamheden, n.l. het voorlezen van een hoofdstuk uit een boek. Dit ging bij toerbeurt en de lezer was verplicht om de inhoud van wat voorafging kort te releveren. Als slot werd dan nog het gelezen hoofdstuk besproken. Het is mij niet gelukt de titels van de betreffende boeken (brochures) en geschriften op te diepen, behalve dan één n.l. een publicatie van Frederik William Robertson, van 1816 tot 1853 geestelijke in Brighton en een befaamde predikant. Volgens dr. G. A. Wumkes loochende hij de genoegdoening van Christus. Bovendien werd aan het slot van de vergadering een praatuurkje gehouden over de toenemende woelingen, geschriften, gebeurtenissen en de aanwinnende patriottische

geest. Deze laatste beheerste ook zeer zeker de gevoelens en de uitingen van het gezelschap.

Toen in 1795 de omwenteling kwam bleek hoe het Zondagmiddag Gezelschap ook politieke leiders vermocht te leveren. In dit gezelschap kwam ook Thijs Feenstra terecht, kort nadat hij zich in 1783 te Dokkum gevestigd had. Hij was bij zijn intrede als lid allicht de jongste van de club en ongetwijfeld de minst bekwame. Het eerste jaar gedroeg hij zich dan ook meer als luisteraar, dan als meewerkend lid. Ik las van hem dat hij zich thuis in stille oefende. Zijn scherp verstand, zijn drang naar wetenschap, de stage omgang met zijn boezemvriend Taco Schonegevel deed hem een wetenschappelijke vorming verwerven, totdat hij, aangemoedigd door de ouderen langzamerhand een der beste lezers en sprekers werd. Om des te beter ordelijk en geregeld te leren denken, dus systeem in zijn vorming te brengen kreeg hij les in de wiskunde van ds. Stuart. De heer Feenstra maakte zich daardoor een goede levensstructuur eigen. Volgens zijn eigen woorden had hij alles wat hij in de wereld geworden was, aan de opleiding van het Dokkumer Gezelschap te danken.

Toen kwam de ommekeer in het jaar 1795. Oude toestanden en tradities werden gebroken en opgeruimd. Oude regentenfamilies verloren hun gezag en invloed. Ook de dissenteren en de mannen, die niet tot de leden van de heersende Nederduits Hervormde kerk behoorden kregen toegang tot de regering. En dat waren vaak edele en bekwame mannen, die in raden en staten een vooraanstaande plaats konden innemen. De band van godsdienst-onvrijheid werd uiteengerafeld, zodat de Dokkumer gemeenschappen van Remonstranten en Doopsgezinden ook vrijheid van openbare godsdienstoefening verwierven met als gevolg onderhandelen over en weer om tot eenheid te komen en gezamenlijk een predikant te kunnen beroepen en te kunnen onderhouden.

Thijs Feenstra werd naderhand lid van het comité revolutionnair en volksrepresentant.

Taco Schonegevel bracht het tot afgevaardigde en lid van de nationale conventie in Den Haag.

Later verhuisde Thijs Feenstra naar Leeuwarden. Een schitterende carrière was daar voor hem weggelegd. Hij werd lid van het administratief Bestuur van Friesland, was jaren lang een gewaardeerd lid van het Departementaal Bestuur, vooral belast met het beheer van de financiën. In 1809 richtte hij met de heren Cats en van der Veen een administratie-kantoor op van het Grootboek der Nationale Schuld. Ook na de restauratie in 1815 werd hij weer tot een bestuurstaak geroepen. Eerst als lid van de Leeuwarder Gemeenteraad tot 1821. In oktober van dat jaar werd hij tot burgemeester van de stad benoemd, welk ambt hij 20 jaren lang bekleedde. Hij overleed in 1840.

Onder het bestuur van burgem. Feenstra werden in de Friese hoofdstad enkele grotere werken tot stand gebracht: zoals een vernieuwde bestrating, de bouw van een kazerne, een militair hospitaal en een burger ziekenhuis. Een nieuwe begraafplaats werd aangelegd, stadsbeplantingen aangebracht en schoolgebouwen gesticht. Ook de Prinsentuin onderging ene vernieuwing. Deze was in de 18de eeuw

naar Frans model aangelegd, in rechthoekige architectuur. Onder burg.m. Feenstra werd het park vervormd op Engelse wijze met slingerpaden en waterpartijen. De schilder Roodbaard was de ontwerper hiervan.

In het voorgaande heb ik iets willen mededelen over het ontstaan van het Dokkumer Zondagmiddag gezelschap, dat met preekbesprekingen en letterkundige oefeningen begonnen is en wel in „dissenters” gemeenschap. Na 1798 volgde de vereniging van Remonstranten en Doopsgezinden. Daarmee schijnt het preekbesprek vervallen te zijn en kreeg het letterkundig gedeelte de overhand. Het is echter jammer, dat van die eerste jaren geen notulen zijn aangehouden. De notulering begint pas op 2 maart 1823 en gaat dan verder de gehele 19de eeuw door, ja tot vandaag toe, want de voorzetting van het 18de eeuwse Zondagmiddag gezelschap bestaat heden 1958 nog. De oude naam is vervallen. De nieuwe naam voor deze meer dan 170-jarige culturele kring is nu: Leesgezelschap: Ledige Uren Nuttig Besteed, L.U.N.B.

Door welwillende beschikking heb ik inzage gehad van enkele administratieboeken van het Leesgezelschap „Ledige uren Nuttig besteed”. Uit de notulenboeken heb ik enige korte notities gemaakt, die een voldoende beeld van deze organisatie geven. Het begin ligt dan in maart 1823. Al dadelijk blijkt dat er een kring van 12 leden bestaat, die wordt aangeduid met de naam Dirigerende leden, waaruit op een vergadering een soort van moderamen wordt gekozen.

En wel een secretaris, een penningmeester en een boekbezorger, vergelijkbaar dus met een bibliothecaris. De voorzitter blijft buiten stemming. De regeling is aldus, dat de 12 leden om beurten het presidium waarnemen, n.l. het lid aan wiens woning het gezelschap eens per maand samenkomt, oefent het voorzitterschap uit.

Voor 1823 kende men geen aparte functie van secretaris. Het scribaat was in handen van de boekbezorger, die dus 2 baantjes waarnam. Maar door de veelheid van voorstellen en besluiten was deze dubbele functie voor één persoon te veel geworden, vandaar dat een aparte secretaris gekozen werd. De eerste functionaris was in 1823 de rector H. Stort, die dus voor de notulering zorgde. De vergaderingen van de besturende leden werden steeds op de eerste zondagavond van iedere maand gehouden. Dat geeft een reeks van 12 vergaderingen per jaar. Aangezien er ook 12 leden waren kreeg ieder lid eens per jaar een beurt als voorzitter en moest elk lid dus ook eenmaal 's jaars vergaderruimte in z'n woning beschikbaar stellen. Dit corvee werd naar een vaste lijst geregeld, plaatsvervangend was niet uitgesloten.

Uit de notulen blijkt voorts, dat er in Dokkum twee boekhandelaren waren, die ieder een deel van de boeken en tijdschriften leverden en wel de heren Schaafsma en van der Meulen. Eens per jaar en wel op de eerste zondagmiddag in februari werd een verkoping gehouden van in het afgelopen jaar aangeschafte werken. Zo werd op zondag 2 februari 1824 de voorraad van het jaar 1823 onder de leden verkocht in het lokaal van Pieter Keuning, kastelein bij de Aalsumerpoort. Uit de gezelschapskas werd dan een deel van deze bijeenkomst betaald n.l. de uitgaven voor vuur, licht en

(lange) pijpen. De rest van de vertering betaalde iedere bezoeker zelf.

Naast het college van 12 dirigerende leden waren er nog lezende leden. Deze betaalden 10 cent per week per lid, dat is per jaar / 5.20. Ieder die op de boekenveiling niets kocht moest voor deze nalatigheid / 0.50 in de kas storten. Hoeveel lezende leden de brede zoom van Ledige uren telde is moeilijk na te gaan, bepaalde registers schijnen niet bewaard gebleven te zijn.

Tot het „moderamen" behoorden in 1823 de leden: rector H. Stort, secretaris, J. van Assen, boekbezorger en nots. G. W. Posthuma. Tot de dirigerende leden twee predikanten n.l. ds. Aeyelts van de verenigde chr. gemeente en ds. A. Adriani, herv. Verder de heren Potgieter, van Slooten Beekkerk, van Steenwijk, A. van Slooten, dr. W. v.d. Weide, arts, J. de Cock en Kuiper Schonegevel, die meestal Schonegevel genoemd wordt. Hij schijnt een loot uit de bekende familie te zijn en heeft, naar de trant van het einde der 18e eeuw de familienaam van de moeder ook meegekregen. Uit een andere bron heb ik vernomen, dat één der Schonegevels gehuwd geweest is met een juffrouw Kuiper.

Tien jaar later, dus 1833 telt het Leesgezelschap nog weer 12 leden. Maar in deze 10 jaren zijn 6 oude afgeschreven en uit de medelezerskring 6 nieuwe personen benoemd. Het moderamen heeft nog steeds 3 leden, die door de secretaris ds. H. Hussem worden aangeduid met de functionele namen van secretaris, bibliothecaris en thesaurier. Bij hun verkiezing spreekt de president de heilwensen van de vergadering „met levendige aandoening uit".

De boekverkoop wordt bepaald op de 2e zondag in februari 1834 bij de kastelein Feenstra om 6 uur 's avonds. Getraceerd zal worden op een halve fles wijn, kaas en krakelingen. De rest komt voor eigen rekening der leden. Bij de vaststelling van de boekverkoopdag komt een voorstel ter tafel van een bezwaard lid, dat het minder gepast vindt om op zondag deze veiling te houden. Hij preferceert een werkdag in de week. Dit voorstel wordt verworpen. Eveneens het volgende, dat bedoelt de gewone maandelijkse vergadering niet meer op een Avondmaalszondag te houden. De vergadering wil de oude traditie handhaven n.l. de eerste zondag in de maand. Uit de presentielijst van de vergaderingen blijkt dat er tamelijk veel absentie is. De heer Schonegevel spreekt verder zijn misnoegen uit, dat bij de eventuele gehouden stemmingen over voorstellen te veel leden buiten stemming wensden te blijven of neutraal zijn zonder motivering. Ds. van Hussem „verlevendigt" dit bezwaar en besloten wordt dat deze leden toch hun gevoelens moeten verklaren.

Van de oude leden in 1823 genoemd vond ik Van Slooten Beekkerk, G. W. Posthuma, Schonegevel, dr. W. v.d. Weide, J. Cock en A. van Slooten, en als nieuwe leden vermeld: De Feyffer, ds. H. Hussem, van Steenwijk, van Kuyk, Andreae en ds. Hugenholtz. Hierbij zijn 2 predikanten ds. Hugenholtz is herv., ds. H. Hussem is van ver. chr. gemeente.

Wij raadplegen nu het notulenboek op het jaar 1843 dus weer 10 jaar later. Ik lees daarin dat de bibliotheecaris met een overschot van 10 exemplaren „Toevoegsels tot de Veldbode" is blijven zitten, na de boekverkoop op de 2e zondag in februari. Eigenlijk staat er ze zijn opnieuw disponibel. Besloten wordt deze bijlagen ten geschenke te geven aan de Departementale School om onder de meest gevorderde leerlingen uit te geven. Er valt ook een nieuw besluit. Voortaan zal de penningmeester in maart van ieder jaar een verslag over de financiële toestand van de kas uitbrengen. Ook is een brief van de boekverkoper Meindertsma ingekomen, één van de twee leveranciers met de mededeling dat hij Dokkum gaat verlaten en zich met april in Leeuwarden zal vestigen. Hij vraagt nu afrekening betreffende in 1843 geleverde boeken, en tijdschriften. Deze brief wekt ontstemming. Er was toch gecontracteerd dat de afrekening pas aan het einde van het jaar zou plaats vinden en nu wordt Meindertsma deze lussentijdse afrekening erg kwalijk genomen. Maar zo notuleert de secretaris: „Hij zal zijn geld hebben maar de onkiesheid van dit verzoek zal hem met nadruk onder het oog gebracht worden." De lezer moet hierbij in aanmerking nemen, dat het in de 19de eeuw en ook nog wel in het begin van de 20ste eeuw gewoonte was, dat handwerks- en ambachtslieden als regel eens per jaar de nota's bij de klanten rondzonden, of nog persoonlijk de rekening aanboden en dan meteen het geldbedrag ophaalden. Ik wil uit het genotuleerde besluiten, dat deze betalingsregel destijds ook in Dokkum geldig was. Vandaar de ontstemming onder de Gezelschapsleden, die zelf ook veelal in zaken zaten. De heer Schaafsma wordt in mei tot plaatsvervanger van Meindertsma benoemd, zodat deze boekverkoper over het lopende jaar de enigste leverancier wordt.

Besloten wordt voorts om met september, als de nieuwe almanakken beginnen uit te komen, zich te abonneren op de Muzenalmanak, idem op de almanak voor het Schone en Goede, net als voorgaande jaren en als nieuw te bestellen alle provinciale almanakken. In het midden van de 19de eeuw hadden de almanakken nog een vaste en grote klandizie en in sommige huisgezinnen heeft zich tot in de 20ste eeuw deze gewoonte van almanak lezen voortgezet. Ik heb gezinnen gekend - misschien zijn ze er nog - die als het ware bij het almanak leefden.

Uit de lijst van dirigerende leden blijkt een grote mutatie. Van de genoemde heren in 1833 waren er in 1843 nog maar drie over en was de kring zo successievelijk met negen nieuwe leden aangevuld. Zo kwam men toch weer op het aantal van 12, een reglementair vastgesteld getal. Vandaar dat het gezelschap ook wel de 12 apostelen werd - en wordt - genoemd. Het aantal medelezers was aanmerkelijk groter, maar het was een uitzondering als iemand buiten de stad als medelezer werd aangenomen. Dit afweren vond vooral zijn reden in de grotere moeilijkheden voor de boekbezorger om de materialen op de vastgestelde dagen ter plaatse te krijgen. Er was trouwens toch al veel werk aan deze distributie verbonden, doordat er volle wekelijkse en halfwekelijkse verzendingen moesten worden verzorgd. De geregelde dienst liep dan ook zo nu en dan wel in de war. De drie nieuw ge-

worven leden waren de heren: De Feijfer, ds. J. van Kuijk en Ten Brugge Hugenholtz.

x x x

Het jaar 1853, dus weer 10 jaar later geeft het volgende op te merken. De lijst der twaalfen is ditmaal niet vol. Er zijn nog 9 deelnemers uit 1843, er moesten dus 3 worden bijgevoegd, gezocht uit de lijst van de medelezers. Meerdere leden worden aangezoekt, maar het wil niet recht gelukken een drietal tot lid van het 12 apostelschap te winnen. De heer Pruim is toegetreden en als gast worden de namen van Wentholt en Donker genoemd. Feitelijk zijn er dus in 1853 slechts 10 volwaardige Gezelschapsleden. Ds. van Hussem, die jaren lang het secretariaat heeft waargenomen wil ook uit deze functie terugtreden, wegens gevorderde leeftijd en vele jaren dienst, zodat dr. L. v.d. Weide voortaan deze plaats zal vervullen. De boekverkoop zal op de 2e zondag in januari plaats vinden bij de kastelein Donker en voortaan zal ook aan de medelezers rekening en verantwoording gedaan worden en wel op dezelfde dag als de boekenverkoop. Ik zie hierin een poging om de organisatie te versterken, die blijkbaar wel enige versteviging nodig heeft. Om de kring medelezers des te meer te animeren, zullen de lezende leden ook wenssen betreffende de aan te schaffen lectuur naar voren kunnen brengen. Er komt zodoende een meer democratischer inslag in 't organisatie-verband. Een nieuw reglement wordt ook aangenomen. Ik heb het niet onder ogen gehad. De heer J. Hansma, lezend lid, wordt mede aangesteld als boekenleverancier naast de heer Schaafsma. Om te beginnen zal Hansma voor f 50.— - f 60.— aan boeken in het lopende jaar kunnen leveren. Met zit ook met een moeilijk geval. De kastelein Donker heeft een boekwerk met olie bevlekt. Volgens voorschrift moet hij een nieuw, ongeschonden exemplaar leveren. Maar het dirigerende gezelschap besluit een andere weg te kiezen, n.l. dat de heer Donker het bevlekte boek zal kopen. Hij is dan vrij van een nieuw te leveren. In 1853 zijn drie predikanten lid van het dirigerend college ds. van Kuyk, ds. Hugenholtz beide herv. en de oude predikant H. Hussem, doopsgezind.

x x x

1863-1893. Het ligt niet in mijn bedoeling op de voorgaande wijze voort te gaan en de jaargangen 1863, 1873, 1883 en 1893 afzonderlijk te bespreken. Mijn aantekeningen dienaangaande wil ik in één en dan in het laatste artikelje samenvatten. In 1863 komt een andere lezing van art. 6 uit het reglement ter sprake. De aanwezige leden willen namelijk een ernstige klacht van de laatste tijd onder de ogen zien. De absentie op de maandelijksse bijeenkomsten is te groot en het is verdrietig te merken dat de ambitie slinkt en soms vergaderingen worden gehouden met te weinig presente leden. Het nieuwe art. 6 wordt nu als volgt geredigeerd: „Wanneer het door bijzondere omstandigheden te voorzien is, dat zes of meer der leden bij de volgende bijeenkomst niet tegenwoordig kunnen zijn, kan de vergadering besluiten de zakenkomst agt dagen te verdagen en op den 2den zondag van de maand bepalen. En in December van hetzelfde jaar wordt bij genotuleerd besluit nog een andere lacune geregeld.

„Elk lid verbindt zich voor het lopende leesjaar, wie niet langer lid wil zijn geeft daarvan op het einde des jaars schriftelijk kennis aan den boekbezorger. Alleen verandering van woonplaats en overlijden maakt hierop een uitzondering.”

Deze bepaling, dat begrijpt de lezer doelt niet op het directorium maar op de bredere kring van medelezers.

Tien jaar later in 1873 dus vind ik aangetekend, dat in de septembervergadering ook dames zullen worden toegelaten. Een geval van uitzondering. In die betreffende vergadering zijn dan ook 4 vrouwen aanwezig en wel de echtgenoten van de apostelen Adolf van Slooten, Carpentier Alting, Boekhoudt en Van Suchtelen van de Haare.

Met 1 stem tegen wordt ook besloten de boekverkoop met de jaarvergadering op den 1sten zondag in 1874 bij de kastelein Donker te houden. De tegenstem betrof het presenteren op kaskosten van een 1/2 fles wijn. De arts dr. van der Weide, enkele jaren secretaris geweest, is in 1873 overleden. Burgemeester D. de Vries en ds. Carpentier Alting zijn dat jaar in het moderamen benoemd. Ook heb ik de namen P. Helder, dr. van Kleffens, dr. Hamerster, A. Posthuma en Quintus in 1863 aangetroffen. Nu in 1873 zijn nieuw benoemd Boekhoudt, dr. Scheltema en de genoemde D. de Vries en ds. Alting. Toch kom ik voor 1873 slechts op 10 inplaats van op 12 leden.

In 1883 heet het bestuur directeuren. Op een der vergaderingen wordt het vermoeden uitgesproken dat het Leesgezelschap „Ledige Uren Nuttig Besteed” honderd jaar bestaat. Men neemt dit vermoeden maar als werkelijkheid aan en aldus wordt er een commissie tot herdenking benoemd.

Verdere berichten daaromtrent kan ik niet mededelen.

Mijn eigen vermoeden is, dat de eeuw van bestaan reeds enkele jaren gepasseerd is. Als in de vergadering van de boekverkoop met de lezende leden financieel verslag wordt uitgebracht sluit de kas zonder saldo, hetwelk de gewoonte nimmer was.

Het notulenboek vermeldt, dat het tekort van f 10.48 door de heren directeuren privateijk was aangezuiverd. De kas is niet zo florissant. Er moet bezuinigd worden, vandaar dat wordt besloten voor het komende jaar voor niet meer dan f 200.— lectuur aan te schaffen. En wel f 120.— aan tijdschriften en f 80.— aan boeken. Als lezend lid wordt de boekhandelaar J. Kamminga aangenomen, die dus ook leverancier kan worden. Nieuwe namen in de apostelkring zijn: Wijnmalen, mr. Wittgensteiner, nots. Goslings, J. Helder Jr., A. L. van Hoorn, J. Meijlink en Voerman. Het 12-tal is vol.

Ik mag deze aantekening besluiten met een notitie uit het jaar 1893. Drie predikanten en 7 bijzittende leden vormen samen het college. Nieuwe leden zijn dan dr. Knappert, ds. Müller en ds. van Oort, de arts Hazelhoff, de postmeester Dorreboom en de veearts Hubenet. In totaal 10 leden.

In de notulen komt nu de benaming 12 Apostelen officieel voor.

Maar ds. Knappert blijft niet het gehele jaar lid. De secretaris ds. H. L. van Oort noteert het zo: „De weleerde heer Knappert is uit ons midden heengegaan naar het lieve stedeke Assen, waar het hem wel moge gaan! Zijne vrouw en kin-

deren mogen naast hem bloeien als olijven in zijnen gaard!"
Dat zegt de voorzitter ds. Müller.

En vervolgens: Thans wordt een zeer bedenkelijke zaak door den voorzitter aan de orde gesteld en door de vergadering overgenomen. Want men heeft gemeend, dat daar onder de boeken één was strijdend met de goede zeden. Het boek draagt den uitheemsen naam van „Ups en Downs” en beschrijft - gelukkig - uitheemsche toestanden, wier kennis niet nuttig is tot opbouw van het zedelijk leven. Wat wonder, dat zij die zich apostelen noemen, besluiten dat dit vuige geschrift zal opgehouden worden, niet rondgezonden aan de lezers in het stedeke Dockum. Aldus de notulen van april 1893.

x x x

Een berekening uit het penningmeesterboek leert ons:

jaargang	inkomsten	Gemiddeld per jaar
1846 - 1849	f 1086,33	f 271,58
1850 - 1859	f 3150,02	f 315,00
1860 - 1869	f 3027,70	f 302,77
1869 - 1872	f 726,37	f 242,12

Dat geeft over de vermelde 27 jaren een gemiddelde van per jaar f 282,87.

Dokkum 1958.

S. E. Wendelaar Bonga